
Маријана Марковић
(Филозофски факултет, Универзитет у Београду)

ПРЕДСТАВА САБОР АРХАНЂЕЛА У ЦРКВИ СВЕТОГ ЂОРЂА У АЈДАНОВЦУ¹

Католикон манастира Ајдановца у шумовитом пределу на јужним обронцима Великог Јастрепца – посвећен Светом Ђорђу – скромно је архитектонско здање. Чине га невелики наос с олтраском апсидом на истоку и припратом на западу, пред којом је подигнут трем. Полукружна олтарска апсида наткриљена је полукалотом, док су наос и припрата засведени подужним полуобличастим сводом и покривени двосливним кровом.² На основу, сада већ избледелог, натписа који се налази на западном зиду наоса, познато је да је храм живописан 1492. године заслугом игумана Данила и игумана Матеја и приложника Анисија, Степана и Живка.³

У радовима о ајдановачком храму, прилично малобројним, понавља се углавном кратак и непотпун преглед живописа са свега неколико идентификованих фигура светих, појединим сценама из циклуса патрона храма, као и циклуса Великих празника.⁴ Остало је тако непознато, између осталог, да у оквиру занимљивог програма сликарства цркве постоји и сцена Сабор арханђела, насликана у највишој зони припрате. О некадашњем изгледу представе Сабора арханђела може се извести закључак на основу сликарства у највишој зони источног и западног зида припрате, као и на основу очуваних фрагмената на северном и јужном делу свода исте зоне.

На источном зиду, у највишој зони, насликана су четири попрсја арханђела (сл. 1), а изнад њих је очуван натпис који чини недвосмислено

¹ Овај рад је настао у оквиру истраживања на пројекту *Српска средњовековна уметност и њен европски контекст* (бр. 177036), који финансијски подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² О архитектури цркве Светог Ђорђа: М. Шупут, *Споменици српског црквеног грађитељства XVI–XVII век*, Београд, 1991, 23.

³ Како је прочитао Љубомир Ковачевић 1878. године: *Starine JAZU X* (1878) 272; Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, Београд 1982, бр. 374, 115–116.

⁴ Б. Дељанин, *Манастир Ајдановац*, Ток: часопис за књижевност, културу и друштвени живот Топлице 16–17 (1981) 110–112; М. Ракоција, *Прилог проучавању иконографије цркве Св. Ђорђа у Ајдановцу*, Зборник Народног музеја Ниш, 1991, 143–149. Исти, *Манастири и цркве јужне и источне Србије*, Ниш 2013, 193–194; Б. М. Ђинђић, *Манастир Св. Великомученика Георгија–Ајдановац*, Ниш 2008.

Сл. 1 Попрсја арханђела, источни зид припрате

Fig. 1 Busts of the archangels, eastern wall of narthex

препознатљивим садржај разматране сцене: „дрџљскы-саворъ“ (сл. 2). Анђели су одевени у дворску одору и имају бисерима украшене контоманикионе, лоросе, периврахионе и епиманике.⁵ Арханђели на северном делу источног зида су благо окренути један ка другом и преко одежде имају огртаче различитих боја. Арханђео насликан до северног зида одевен је у белу хаљину и у левој руци држи лабарум, а његова десница, преко које је пребачен лорос, је најслабије очувана у пределу шаке. Следећи представник бестелесних сила насликан је у тамној одежди, у десној руци држи копље, а у левој сферу на којој се још увек виде велико и мало слово „ΧϞ“.⁶ Јужни пар арханђела је представљен чеоно. Онај на левој страни десницом држи лабарум, док му је у другој руци сфера, на којој постоје делимично очувана слова „ICX“. Попрсје арханђела насликаног на најјужнијем делу источног зида је највише страдало, па није познато који од атрибута је био насликан у његовој десној руци. У левици му се пак види делимично очувана сфера. Живописац је постигао одређену динамику наизменичним коришћењем две различите боје за крила бесплотних.

На јужном делу свода, у истој зони, живопис је претежно уништен, али је у средишњем делу још увек видљив фрагмент једног анђеоског попрсја, са лоросом украшеним бисерима и драгим камењем. Истој фигури припадао је и доњи, очувани део дршке неког од атрибута, који је био насликан у десници бестелесног. На крајњем западу јужног дела свода постоје још два делимично очувана попрсја арханђела са огртачима. Лице источнијег арханђела открива да је он окренут ка саборнику насликаном са његове леве стране, у десној руци држи лабарум, а у левој су му видљиви остаци сфере. Пошто су на источном зиду арханђели са огртачима сликани окренути један ка другом, може се закључити да је доследно примењиван исти систем и на јужном делу свода исте зоне. Са десне стране претпоследњег попрсја на јужном зиду видљиви су остаци жуте боје, који су припадали ореолу још једне, нажалост неочуване, представе арханђела. Од последње допојасне фигуре остао је очуван фрагмент десног крила, подлактице и дршке неког предмета који је био насликан у руци бесплотног (сл. 3).

⁵ О сликању арханђела у владарској одежди: С. Jolivet-Lévy, *Note sur la représentation des archanges en costume impérial dans l' iconographie byzantine*, Cahiers archéologiques 46 (1998) 121–128.

⁶ О симболици сфере: С. Mango, *St. Michael and Attis*, ΔΧΑΕ 4/12 (1984) 39, 43–44.

Сл. 2 Натпис на источном зиду припрате изнад попрсја арханђела

Fig. 2 Inscription on the eastern wall of narthex above busts of the archangels

У највишој зони западног зида су очувана сва четири попрсја арханђела, насликана у истој одежди као саборници наспрам њих. Јужни пар је насликан чеоно. Први арханђео у низу држи сферу у десној руци, а у левој лабарум, за разлику од наредног, у чијој се левој руци може видети сфера, а у десној гласничка палица. Следећи пар арханђела комуницира међу собом погледима и, попут саборника на северном делу источног зида, одевен је у огртаче везане у чвор на грудима. Трећи арханђео је насликан са лабарумом у десној руци, док му је у левој сфера, у чијем се средишту виде слова „ ICXC “. Последњи арханђео у низу, у левој руци такође држи сферу, са очуваним великим словом „ K “, док му је у десној дршка неког од атрибута, који није могуће са сигурношћу идентификовати (сл. 4). Позадина на којој се налазе представе бесплотних решена је у виду три разнобојне траке (зелена, плава и окер). Оне су видљиве и на северном и јужном делу свода у истој, највишој зони, где је живопис највећим делом страдао. Такође, испод арханђела на источном и западном зиду јасно се види црвена бордура, која је у фрагментима очувана и на јужном и северном делу свода исте зоне. Она одваја попрсја бесплотних од циклуса патрона.

На северном делу свода, први у низу арханђео насликан је чеоно и носи окер тунику, са богато украшеним лоросом. Десна страна његовог попрсја боље је очувана, па се још увек види периврахион на десној руци, којом бесплотни вероватно држи лабарум.⁷ Део свода на којем се налазило наредно попрсје у потпуности је остао без сликаног слоја, а у наставку, постоји фрагмент живописа на ком се може видети сфера у десници некадашњег попрсја бестелесног. На њој је најбоље очуван натпис „ ICXC “ (сл. 5). Како су сфере у рукама других саборника претежно избледеле и са делимично очуваним Христовим монограмом, овај фрагмент омогућава да се претпостави да је на свакој сфери вероватно било исписано „ ICXC “, што је прилично неуобичајено. Поред сфере се види део лороса, који је био пребачен преко десне руке, а иза остаци огртача, што даље говори да је тај арханђео био окренут ка саборнику, некада насликаном са његове леве стране. На најисточнијем делу постоје остаци још једне допојасне фигуре арханђела чеоно насликане. Данас се може видети само доњи део његовог лица и врата, иза ког пада локнаста смеђа коса, потом фрагмент левог крила, бисерима украшен манијаки и, нешто ниже, фрагмент лороса.

⁷ Иако је живопис виших зона припрате претежно страдао и прекривен наслагама чађи и паучине, са десне стране врха дршке постоје остаци окер боје, која се може видети на боље очуваним лабарумима у рукама других учесника Сабора.

Сл. 3 Фрагменти попрсеја на јужном делу свода
Fig. 3 Fragments of busts on the southern part of the vault

Имајући у виду живопис у највишој зони источног и западног зида и очуване фрагменте на јужном и северном делу свода нема сумње да је представа Сабор арханђела заузимала највишу зону припрате. Такође, на основу положаја попрсеја насликаних на источном и западном зиду и делимично очуваних попрсеја на нижим деловима свода може се закључити да је сликар доследно примењивао систем наизменичног смењивања арханђела са огртачима, који су благо окренути један

ка другом и арханђела који су насликани чеоно. Поред тога, може се претпоставити да је сваки арханђел у једној руци држао сферу, а у другој неки од атрибута, попут копља, гласничке палице и најчешће, лабарума.

Иако је науци у више наврата било речи о представи Сабора арханђела у неколико чланака,⁸ као и у значајнијим радовима о циклусу арханђела,⁹ ваљало би још једном се осврнути на иконографију и развој те представе у монументалном средњовековном сликарству, а у циљу трагања за узором те сцене у малом ајдановачком храму.

Празник Сабор арханђела је установљен у IV веку,¹⁰ а свој ликовни облик добио најпре у илустрованим рукописима и на иконама, а потом и у монументалном сликарству. Из X века позната је минијатура која се налази у Менологу Василија II (*Vat. gr. 1613*, fol. 168r) као илустрација за 8. новембар и носи назив Сабор арханђела.¹¹ На њој је приказан архистратиг Михаило, како стоји изнад понора у који падају сатанске силе. Пад Сатане је довео до победоносног окупљање свих чинова анђела под вођством ар-

⁸ Г. И. Вздорнов, *Συναχισ των αρχαγγελων*, Византийский временник 32 (1971) 157–183; С. Габелић, *Четири фреске из циклуса арханђела Михаила у Леснову*, Зограф 7 (1977) 58–63.

⁹ С. Габелић, *Циклус арханђела у византијској уметности*, Београд 1991; Иста, *Византијски и поствизантијски циклуси арханђела XI–XVIII век*, Београд 2004; Архци. Σ. Κοουκταρης, *Τα θαύματα-Εμφανίσεις των Αγγέλων και Αρχαγγέλων στη Μεταβυζαντινή Τέχνη*, Αθήνα 2006.

¹⁰ Сабор арханђела се прославља 8. новембра, када се славе свих девет небеских чинов. Услед развијености култа арханђела Михаила, још од раног хришћанства, посебно кроз апокрифну литературу, он је добио титулу вође и чиновачелника, па има и почасно место у називу празника (Сабор арханђела Михаила и осталих бестелесних сила небеских): *Великія минеи четии*, ноябрь, дни 1–12, Собранныя всеросійскимъ митрополитомъ Макаріемъ, Санктпетербургъ 1897, 233; Л. Мирковић, *Хеортологија*, Београд 1961, 77–78; Габелић, *Четири фреске из циклуса*, 58–59. (посебно нап. 8).

¹¹ *Il Menologio di Basilio II (cod. Vaticano greco 1613) II*, Torino, 1907, 168.

ханђела Михаила, те је јасно да та два догађаја условљавају један другог.¹² Ипак, чешћи је случај да се ти догађаји у ликовној уметности приказују одвојено.¹³

Зачетак иконографског облика представе Сабора арханђела, који је био најзаступљенији у зидном сликарству током читавог средњег века, може се видети на минијатури Збирке библијских текстова светогорског манастира Дионисијата из 1059. године (*Cod. 587m.*, fol. 123^v) и на једној минијатури икони са Синаја, такође из XI века.¹⁴ У оквиру поменуте минијатуре насликано је више арханђела од којих су тројица у првом плану, у владарској одежди. Сваки од њих носи скиптар у десној и сферу, на којој се може видети крст, у левој руци.¹⁵

Велики број стојећих фигура арханђела или анђела, који у рукама могу држати различите атрибуте представља отада основни иконографски садржај сцене Сабора арханђела. У мономенталној византијској уметности Сабор бестелесних се најчешће сликао у менолошком циклусу (8. дана месеца новембра),¹⁶ као и циклусу арханђела, тачније на почетку или на крају циклуса, а ретко када као појединачна сцена. Најстарији познати пример представе Сабора у зидном сликарству потиче из XI или XII века и налази се на североисточној страни свода проскомидије у цркви Светог Ђорђа Диасоритиса на острву Наксос.¹⁷

Убрзо је у основну иконографску схему унета новина у виду медаљона са попрсјем Христа Емануила, који најчешће држе две фигуре у првом плану сцене. Оне обично припадају арханђелима Михаилу и Гаврилу, чији су култови били највише развијени и најзаступљенији у литерарним изворима.¹⁸ Христос Емануило најчешће једном руком благосиља, док у другој може држати свитак.¹⁹ Композициона схема представе попрсја у медаљону

¹² О иконографији сцене Пад Сатане: S. Gabelić, *The Fall of Satan in Byzantine and Post-Byzantine Art*, Зограф 23 (1993–1994) 65–74.

¹³ Предводник анђеоске војске, био је и патрон највећег броја цркава посвећених арханђелима у средњем веку: Вздорнов, *Συναξισ των αρχαγγελων*, 158–160. Међу њима је велики број гробних капела, јер је арханђел Михаило још у раним јеврејским изворима био познат као психопомп, што су преузели и хришћански писци: Габелић, *Циклус арханђела*, 22, 51–52, 56. (са додатном литературом); Κουκιάρης, *Τα θαύματα-Εμφανίσεις*, 145–146.

¹⁴ Иста, *Четири фреске из циклуса*, 59; Γ. και Μ. Σωτηρίου, *Εικόνες της Μονής Σινά*, 'Αθήνα Α' 1956, 138; Β' 1958 121–123.

¹⁵ S. M. Pelekanidis et al., *The Treasures of Mount Athos: illuminated manuscripts I*, Athens 1974, 441, fig. 242.

¹⁶ Нпр. сликани календар у Богородичиној цркви у Грачаници или у цркви Христа Пантократора у Дечанима: Б. Тодић, *Грачаница: сликарство*, 1988, 106; С. Кесић-Ристић, Д. Војводић, *Менолог*, у: *Зидно сликарство манастира Дечана: грађа и студије*, Београд 1995, 386.

¹⁷ Габелић, *Циклус арханђела*, 56; Иста, *Византијски и поствизантијски циклуси*, 33. M. Acheimastou-Potamianou, *Hagios Georgios Diasoritis*, in: *Naxos*, Athens 1989, 69, 72.

¹⁸ С тим да је култ арханђела Михаила био далеко развијенији. Габелић, *Циклус арханђела*, 28–29; Вздорнов, *Συναξισ των αρχαγγελων*, 158–159.

¹⁹ Поједини сликарски приручници препоручују да када се Христос слика у представи Сабора бесплотних сила крај њега пише цитат из Лукиног јеванђеља (Лк 10, 18: „*Ja videx сотону где спаде са неба као муња*“): М. Медић, *Стари сликарски*

Сл. 4 Попрсје арханђела на западном зиду припрате

Fig. 4 Bust of the archangel on the western wall of narthex

са крилатим створењима који га држе има своје иконографске узоре у античкој уметности, *imago clipeata*, која је касније замењена представом анђела са Христовим монограмом. Те представе су посебно биле заступљене на саркофазима ранохришћанске уметности, симболишући победу над смрћу.²⁰

Када је реч о сцени Сабора арханђела са медаљоном Христа Емануила, најстарији познати примери потичу из XIII столећа. У пећинској цркви посвећеној Арханђелу Михаилу у Иванову, у Бугарској, Сабор арханђела је насликан на северном зиду наоса. Медаљон са попрсјем Христа налази се у централном делу представе испред средишњег од пет арханђела насликаних у првом плану сцене.²¹ На исти начин решена сцена постоји и у цркви Светог Григорија у Анију, (живопис из XIII века), с тим да су ту у недостатку простора насликана три арханђела у првом плану, која указују на представу Христа у медаљону.²²

С краја XIII столећа потиче још једна иконографска варијанта Сабора, која на неки начин комбинује два претходно наведена типа. У оквиру те представе арханђели држе сфере на којима је исписано слово „ X^c “, а уместо у медаљону Христово попрсје насликано је изнад њих у сегменту неба. Такав пример може се видети у цркви посвећеној Арханђелу Михаилу у Аркалохори, на Криту.²³

У црквама на Криту, које су посвећене небеском војсковођи запажен је највећи број особености када је реч о представи Сабора бесплотних. Тако је у цркви у Кунени (живопис из XIV века), испод медаљона са представом Христа уметник насликао херувима, још једног учесника Сабора, из првог реда анђеоске хијерархије Дионисија Ареопагита.²⁴ У Саракини (XIV

приручници III, Београд 2005, 553.

²⁰ Вздорнов, *Συναχισ των αρχαγγελων*, 161–164; F. Gerke, *Kasna antika i rano hrišćanstvo*, Novi Sad 1973, 11, 42, 48, 134; I. M. Đorđević, *Imagines clipeatae dans la peinture monumentale serbe du XIIIe siècle*, ЗЛУМС 16 (1980) 13–23.

²¹ Габелић, *Византијски и поствизантијски циклуси*, 50–51. (црт. 50 и сл. 51); Л. Н. Мавродинова, *Стенната живопис в България до края на XIV век*, Софија 1995, 49.

²² Сабор је насликан на малој површини, на јужном делу, источног зида наоса: N. et M. Thierry, *L'église Saint-Grégoire de Tigran Honenc' à Ani (1215)*, Paris 1993, 22, 25, 39.

²³ Сцена се налази на јужном зиду западног травеја наоса: Габелић, *Византијски и поствизантијски циклуси*, 74–75. (црт. 80); Иста, *Циклус арханђела*, 56.

²⁴ Сабор је насликан на јужном зиду наоса: Иста, *Византијски и поствизантијски циклуси*, 84–85, (сл. 90); Иста, *Циклус арханђела*, 56; ауторка у својој докторској дисертацији наводи да се херувима често сликају у сцени Сабора у позној византијској уметности, посебно на руским иконама.

век) необична иконографска појединост запажа се у простору између два супедиона на којима стоје арханђели у првом плану. Између њих насликан је бели маскерон, док су арханђели иза медаљона благо окренути један ка другом, а приметне су и различите боје ореола код многобројних учесника Сабора.²⁵ У храму Арханђела Михаила из XV столећа, у селу Принес, испод Христовог медаљона, који држе арханђели, налази се представа арханђела на коњу.²⁶ Још једна од занимљивих представа Сабора може се видети у Лаконији, у селу Елос, цркви такође посвећеној небеском чиновнику Михаилу (из последњих деценија XIV века). У првом плану сцене на северном зиду наоса насликана су два анђела која клече, погледа усмереног ка допојасној представи Христа у медаљону, који држе арханђели у стојећем положају иза њих.²⁷ У, територијално ближем споменику Ајдановцу, храму Светог Арханђела Михаила у Леснову (око 1346), као прва сцена циклуса арханђела насликан је Сабор са Христом у медаљону, с тим да је уместо попрсја у централном делу сцене насликана цела фигура Христа који благосиља.²⁸ Иако су у XIV веку претежно биле заступљене представе Сабора арханђела са Христовим попрсјем у медаљону, постоје примери који указују на то да се неговала и првобитна варијанта сцене са арханђелима који држе сфере са Христовим монограмом у рукама. Такав пример постоји у ђаконикону Богородичине цркве у Матеичу (1348–1352), тачније, на источном делу свода и у конхи апсиде капеле посвећене Арханђелу Михаилу.²⁹

Поједини аутори су склони мишљењу да се, поред наведених иконографских варијанти, међу представе Сабора арханђела могу убројати и фигуре арханђела Михаила и Гаврила који држе медаљон са попрсјем Христа Емануила, а које су сликане у зони стојећих фигура.³⁰ Такве представе сачуване су у многобројним средњовековним споменицима и, иако та поставка фигура одговара средишњем делу представе Сабора, у оквиру ког се слика медаљон са Христовим ликом, за сада нису пронађене поуздане потврде да оне чине Сабор свих бестелесних сила небеских.³¹

²⁵ Представа Сабора се налази на северном зиду западног травеја наоса: Иста, *Византијски и поствизантијски циклуси*, 108–109, 343 (црт. 127); Иста, *Циклус арханђела*, 56, (црт. 20); Иста, *The Fall of Satan*, 70: ауторка сматра да је у представи Сабор арханђела, у цркви Арханђела Михаила у Саракини, приказан и Пад Сатане, односно да је у доњем делу сцене насликан поражени Сатана.

²⁶ Иста, *Циклус арханђела*, 56 (ауторка ту коњаничку фигуру приписује арханђелу Михаилу и доводи је у везу са популарношћу такве представе архистратига у критском сликарству); Иста, *Византијски и поствизантијски циклуси*, 140–141, (сл. 158). Сабор је насликан на јужном зиду наоса.

²⁷ *Исто*, 142–143, (црт. 161)

²⁸ *Исто*, 94–95, (сл. 101); Иста, *Манастир Лесново: историја и сликарство*, Београд 1998, 94–95.

²⁹ Е. Димитрова, *Манастир Матејче*, Скопје 2002, 117; Габелић, *Византијски и поствизантијски циклуси*, 102–103, (сл. 114–115); Габелић, *Циклус арханђела*, 56.

³⁰ А. Παλαδόπουλος, *Η Σύναξη των Αρχαγγέλων στη μνημειακή βυζαντινή ζωγραφική*, Θεσσαλονίκη 2009; 21, 81, 87. (необјављен магистарски рад) аутор наводи споменике у чијој су сликаној декорацији укључене фигуре арханђела са Христовим медаљоном у зони стојећих фигура као један од иконографских типова представе Сабор арханђела.

³¹ На то је, у својим радовима, више пута с правом скренула пажњу С. Габелић:

Сл. 5 Фрагмент живописа на северном делу свода
Fig. 5 Fresco fragment on the northern part of the vault

У старијој византијској уметности Сабор арханђела је у највећем броју храмова насликан као једна од представа у циклусу арханђела. Са друге стране, ван циклуса арханђела Сабор се сликао у менолошком циклусу³² и то увек у виду већег броја арханђела, који држе различите атрибуте или медаљон са Христовим ликом. У малој цркви Светог Ђорђа у Ајдановцу Сабор арханђела је насликан као појединачна представа ван циклуса и заузимао је целу зону у којој је сигурно могло бити насликано 20 попрсја. Она су, како се најбоље може видети на очуваним представама на источном и западном зиду, сликана тако да један пар арханђела ко-

муницира међу собом погледима, док је други представљен чеоно. Такође, сваки од бестелесних у једној руци држи сферу са неуобичајено исписаним Христовим монограмом. Узори за такву иконографију представе и исписаног христора на сферама нису за сада познати, а најближа просторна аналогија постоји у Цаленджихе, храму Христовог Преображења, у Грузији (XVII век).³³ Представу Христа Пантократора у калоти куполе грузијске цркве окружује девет арханђела насликаних у пуној фигури, од којих двојица држе медаљон са Христовим ликом.³⁴ Насупрот томе, из млађе уметности познат је велики број споменика чије највише зоне храма красе многобројне фигуре анђела и арханђела. Примера ради, на своду приправе цркве Богородичиног Успења у Мртвици (почетак XVII века) медаљон са ликом Богородице Оранте окружују попрсја анђела и серафими,³⁵ али су они ту насликани само као пратећа представа Мајке Божије, као што је то случај и у цркви Светог Николе у Новом Хопову (1608). У калоти куполе цркве Светог Николе представу Христа Пантократора окружују стојеће фигуре анђела и херувима.³⁶ У источној куполи Светог Михаила у Виткуку

Габелић, *Четири фреске из циклуса*, 59–60; Иста, *Циклус арханђела*, 57–58.

³² Колико је познато, изузетак су црква Светог Григорија у Анију у којој је Сабор насликан као појединачна представа ван арханђеоског и менолошког циклуса (види нап. 21.) и представа Сабора у храму Христовог Преображења у Грузији: И. Лордкипанидзе, *Роспись в Цаленджиха*, Тбилиси, 1992, 32.

³³ Та представа Сабора потиче из XVII века, када је, претежно у вишим зонама, обновљен живопис из XIV века: Лордкипанидзе, *Роспись в Цаленджиха*, 27, 32.

³⁴ *Исто*, 30–31, (црт. 2).

³⁵ С. Пејић, *Црква Богородичиног Успења у Мртвици – сликарство*, Саопштења XX–XXI (1988/89) 128–129.

³⁶ С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557–1614*, Нови Сад 1965, 205–206. Анђели су сликани у пару, тако да је један представљен чеоно, а други пар комуницира међу собом погледима. Између различитих парова налази се по један херувим: На основу цртежа из Покрајинског завода за заштиту споменика

(Албанија, крај XVII и почетак XVIII века), такође су насликани анђели у пуној фигури, који у једној руци држе сферу са христогорамом, а у другој скиптар.³⁷ У Богородичиној цркви у Воскопоју (1712) више слепих купола красе стојеће фигуре анђела.³⁸ У цркви у Виткуку, постоји и представа арханђела Михаила уоквирена у правоугао поље и окружена анђелима.³⁹ Ипак, колико је познато једино је у храму Светог Ђорђа у Ајдановцу и храму Христовог Преображења у Грузији, у највишој зони насликан Сабор арханђела. Поједини истраживачи појаву великог броја арханђела и анђела у највишим деловима храма у поствизантијској уметности објашњавају чињеницом да су анђели као посредници између неба и земље, тј. Бога и људи, заштитници хришћана и да ће им помоћи у борби против зла. Да ће поред светих ратника, небески војсковођа, арханђел Михаило, предводити анђеоску војску у борби против османског окупатора.⁴⁰ Имајући у виду место на ком су насликани и начин на који су одевени арханђели у цркви Светог Ђорђа у Ајдановцу тај став се не може прихватити.

За боље разумевање сликарства највише зоне припрате ајдановачког храма од великог значаја би било познавање представе на темену свода, испод које се налазе допојасне фигуре арханђела. Нажалост, живопис тог дела храма је највећим делом страдао, али се још увек виде остаци сликаног медаљона. У унутрашњости медаљона фрагментарно је очувана бела тканина на попрсју сада уништеног лика, мали део оковратника, и тканина око десне руке, од које се види део подлактице. На темену свода једнобродних храмова без куполе, попут цркве Светог Ђорђа у Ајдановцу, обично су сликани различити иконографски видови Христа,⁴¹ а неретко се у том делу храма могао наћи и медаљон са представом Богородице Оранте и Приуговорљени престо. У случају када је храм био мањи, на своду су сликана само три медаљона и то обично са приказом Свете Тројице (Христ из Вазнесења или Христ Пантократор, потом Старац дана и Приуговорљени престо).⁴² Сликарство на своду наоса у храму Светог Ђорђа у Ајдановцу чува само делове медаљона на истоку, а на западу фрагмент Часног крста,

---

културе инв. бр. 16537, који ми је уступила Милица Поповић, којом овом приликом изражавам захвалност.

³⁷ K. Kirchner, *Angels, Prophets and Saints in Post-Byzantine Wall Painting, The Examples of Vithkuq and Voskopoje*, in: *Angels, Prophets and Saints in Islamic and Christian Art*, Istanbul 2010, 127–128, 141, (fig. 3). И овом приликом захваљујем Смиљки Габелић, која ми је скренула пажњу на постојање тог рада.

³⁸ Исто, (fig. 9)

³⁹ Исто, (fig. 10), X. Proestaki, *The wall paintings of the sixteenth and seventeenth centuries at Stemnitsa in the Peloponnese, Greece*, *Zograf* 38 (2014) 165–201, fig. 44

⁴⁰ Κουκιάρης, *Τα θαύματα-Εμφανίσεις*, 184–185; Kirchner, *Angels, Prophets and Saint*, 129–130.

⁴¹ В. Ј. Ђурић, *У сенци Фирентинске уније: Црква Св. Госпође у Мржепу (Бока Которска)*, ЗРВИ 35 (1996) 28; За живопис на сводовима млађих храмова уз иконографске занимљивости: Петковић, *Зидно сликарство*, 67, 73–75.

⁴² Како је показао Г. Суботић на примерима цркава из stoleћа којем припада и сликарство ајдановачког храма: Г. Суботић, *Охридска сликарска школа XV века*, Београд 1980, 173; Исти, *Свети Константин и Јелена у Охриду*, Београд 1971, 72–79.

који је вероватно припадао представи Приуготовљеног престола, и анђеле са стране. Скромни фрагменти живописа на своду наоса не дозвољавају да се закључи која су све погрсеја била насликана у медаљонима и које погрсеје је стога могло красити теме свода припрате.⁴³

Имајући у виду иконографију представе Сабор арханђела, која је неретко укључивала медаљон са ликом Христа младенца и чињеницу да је представа Христа Емануила увек сликана у западном делу свода, када је била део репертоара малих једнобродних храмова, може се само претпоставити да фрагменти у темену свода припрате припадају његовом погрсеју. У том случају би оно чинило једну целину са допојасним представама арханђела што прослављају Оног од ког потиче свака власт, као бестелесне силе небеске, које су удружене довеле до пада Сатане.

Marijana Marković

(Faculty of Philosophy – University of Belgrade)

REPRESENTATION OF THE ASSEMBLY OF THE ARCHANGELS
IN THE CHURCH OF ST. GEORGE IN AJDANOVAC

Katholikon of Ajdanovac monastery, dedicated to St. George, is a modest church, without a dome, which was painted near the end of 15th century. Due to the lack of historiography works that have dealt with interesting frescoes program of the church in an adequate way, the existence of the scene The assembly of the Archangels, which was painted in the highest zone of narthex, was left unknown. Despite the very poor condition of preserved frescoes, many conclusions can be made about original appearance of this composition (to a large extent based on saved portions of painting in the highest zone on the eastern and the western wall of narthex, as well as the fragments on the northern and the southern part of the vault of the same zone). Painted as a single composition occupying the whole zone, with approximately twenty archangel's busts painted in the first place, representation of The assembly of the Archangels in Ajdanovac's church makes a unique representation of the theme, whose iconographic parallels are not know yet (within the frames of byzantine art and art of the countries under its cultural influence, the largest number of examples of The assembly compositions were painted within the cycle of archangels). Four archangel's busts on the eastern and on the western wall, represented in imperial suit, are painted in pairs which alternate between the ones partially turn to one another (wearing capes over their clothes, tied to the knot on the chest) and the ones frontally presented. Each of archangels is holding a sphere in one hand and spear, staff or most often labarum in the other. On the eastern wall, above busts of the archangels, there is well preserved inscription that makes the content of the considered scene unambiguously recognizable. For better understanding of the painting in the highest zone of narthex church of St. George in Ajdanovac, it would be of great importance knowing what was represented on the ceiling, below which are busts of archangels. Through preserved fragments of painted medallion, it can only be assumed that the figure of Christ Emmanuel occupied that place, making a unity with busts of archangels who are glorifying the One from whom every authority emanates. Such a iconographic solution would not be unusual if taken into account that representation of Christ Emmanuel was often the part of ceiling decoration in small temples without domes and, far more important, the integral part of The assembly scene as well.

⁴³ Тај део живописа захтева посебну пажњу и овом приликом неће даље бити разматрано сликарство тог дела храма.